

Buda Ferenc

Négyszázkilencvenöt nyolc-nulla-nyolc

– 1957: az én huszonegyedik évem –

Május virágos hónapja – ahelyett, hogy lazított volna láncainkon, a falak olykor szinte elviselhetetlen szorításán – csak fokozta, szaporította gyötrelmeinket. Amikor ki-kifogytunk a beszélőnivalóból, ráuntunk, ráutálkoztunk goromba játékaikra, sőt a közös nótázást vagy Vass Laci, Ludmány Imre, esetleg Nicolae Țigău éneklését is megelégteltük, még inkább ránk szakadt, ránk telepedett a rabság, a kilátástalanság súlya. Szeretteink helyett egymás egész nap látott, untig ismert arca, szavai, szokásai, éjszakánként az álmukban beszélők szaggatott, zaklatott látomásai, a vaságy idegekbe metsző nyöszörgése az álmatlanul forgolódo testek alatt, fecskék s pillangók helyett az éjjeli portyára induló poloskák, gyöngyvirág-s orgonailat helyett a kübli örökös bűze – s mindezeknek a megszakíthatatlan állandósága, örökös ismétlődése. A reggeli és esti kübliürítés ceremóniája, a nagy zárka előnyeivel és hátrányaival: jóval ritkábban kerül rád sor, mint az előző, négyszemélyes cellában, de a jókora edény minden alkalommal színig megtelik. Két fülénél fogva fölemeled nagyjából mellmagasságba, hogy lépéseidet ne akadályozza, és szapora, mindazonáltal elővigyázatos léptekkel megindulsz vele a fekete csíkon a börtönfolyosó vége felé. Nagyon ügyelj, hogy ki ne lötytenjen belőle sietős utad során: akkor a smasszer szidalma közepette fel kell mosnod a folyosót is. A folyosó végén tágas illemhely, benne egymás mellett sorban a padlószint fölött kialakított egyszemélyes ürítőhelyek: egy-egy pár lábtartó, mögöttük a végtermék befogadására szolgáló kerek nyílás. Ráülni nem lehet, nem is ajánlatos. Olvasmányaid alapján kitalálod: ez itt egy francia rendszerű klozet, s nyomban meg is jelenik emlékezeted kivetítőjén egy korai József Attila-vers sora, az ifjú költő első Párizs-élményeiről: „s az illemhelyen nincs ülőke”. Gyorsan, de óvatosan beleöntöd a kübli tartalmát a kerek nyílásba – vigyázz, mert ha mellé sikerül, akár kevéske is, felmosatják veled az egész helyiséget! –, és halvány sejtelled sincs róla, hogy alig 11 év múlva legelső moszkvai utazásod alkalmával egy sokemeletes peremvárosi diákotthonban lesz majd szerencséd látni (s használni) egy hasonló berendezést. Küblizni ott nem kellett senkinek. (Ez azonban már egy egészen más történet, s mint olyan, nem idetartozik.)

Némiképp felvillanyozta a zárka lakóinak depresszióba hajló lelkiállapotát a már említett éhségstrájk megszervezése és véghezvitele. Ételadagjaink mennyisége – az egyre ehettelebbé váló savanyú káposzta kivételével – ekkorra

már oly szembetűnően megcsappant, hogy szinte állandóan gyötört bennünket az éhség. Mindannyian nehezen viseltük a koplalást, de kiváltképp a fiatalja. Elhatároztuk hát: többé ezt szótlanul nem tűrjük. Ha a soron következő étkezésnél is annyit adnak be, mint amennyit már napok, sőt hetek óta, úgy azonmód visszautasítjuk mindannyian. Úgy is történt. Halljuk a cipekedő házi munkások csoszogó lépteit, koccan a fazék fenéke, ahogy leteszik, csörren a kulcs, nyílik az etetőnyílás. Én adom ki rajta először a csajkát, ahogy kapnám vissza, belepillantok – hát alig van az alján.

– Nem fogadom el! – tolom vissza.

– Osztán mér nem fogadod el? – jelenik meg a házi kék szeme s rózsás malacképe az ajtó túloldalán.

– Azért, mert kevés, nem ennyi jár egy embernek.

– Te tudod – vonja meg amaz a vállát. – A következőt!

De nincs következő: a többiek már ki sem adják a csajkájukat. Most a kísérfegyőr hajol oda a ablakocskához:

– Maguk itt ne szívóskodjanak – azt mondja –, mert nagyon rá fognak faragni!

– Nacsak! – veti oda neki valaki a zárka mélyéről. – Tán be fognak zárni?

Ezen egy kicsit elnevetgélünk, de a smasszer, ha netán ismeri is a tréfát, nem szereti:

– Fognak még maguk másképpen is beszélni! – fenyegetőzik. – Majd még rimázkodnak feleennyiért is!

– Ó, igen, felügyelő úr! Magának még tán le is térdeplünk!

Erre már csak egy cifra káromkodás volt a válasz, s a fazekat vitték tovább sorban a többi zárkához.

Jó fél óra eltelik az ebédosztás után, mi meg csak ülünk éhesen, s hatfogásos nagy lakomákról ábrándozunk. Egyszer csak közeledő súlyos lépések koppanása hallik, majd csörren a kulcskarika, csikorog a zár, nyílik az ajtó. Felállunk, vigyázzba igazítjuk magunkat.

– Főtörzsőrmester úrnak tisztelettel jelentem... – kezdi rá a szobagazda, ám az ajtóban tornyosuló, legalább 120 kilós fősmasszer leinti:

– Elég! – s tekintetét végighordozza a csikos ruhában feszítő társaságon, majd pofára hízott, piros foltokkal ékes, borotvált ábrázatát felém fordítva int a mutatóujjával: – Velem jön!

Lekísér a börtönirodába, behúzza maga után az ajtót s szembefordul velem:

– Maguk itt mit szerveztek? – szegezi rám tekintetét a magasból.

– Mi nem szervezünk – nézek a szeme közé –, csak éhezünk.

– Akkor miért utasítják vissza az ételt?

– Azért, mert már jó ideje kevesebbet kapunk annál, mint amennyi jár.

– Remélem, tudja, nem maguk szabják meg, mekkora legyen az adag!

– Tudjuk. De azt is tudjuk, mekkora egy adag.

– Honnét tudják?

– Biztos helyről.

– Na, ne mondja! Aztán ki szervezte ezt az egészet maguknál?

– Senki. Egyszerre döntöttünk így.

- Egyszerre! Maga szervezte?
- Egyszerre döntöttünk.
- Akkor ki szervezte, ha nem maga?
- Egyszerre döntöttünk.
- Egyszerre? Mindegy: így is, úgy is zendülés. Tudja, mi jár a zendülésért?
- Nem.
- Majd megtudja.

Visszakísért a zárkába, majd Varsányi Ferit vette elő. Utána Feri beszámolt róla: tőle is nagyjából ugyanazt kérdezte. Mást már nem szólított. Vajon mi lesz, hogyan lesz?

Elkövetkezett a vacsora, azt is keveselltük – vissza vele! Reggelig semmi, alvás sem túl sok. Halljuk küblizés után a reggeliosztók közeledését. No vajon!... Meg lehattunk elégedve: a kenyér is, az asznap soron következő gyümölcsíz is jóval nagyobb, mint máskor.

- Így már elfogadjátok? – szól be a házi.
- Így már el.

„Na látjátok, érdemes volt a sarkunkra állni!” – „Azért csak várjuk ki a végét!” – morgolódtak a borúlátóbbak. De az ebéd sem volt már megrövidítve. Akkor sem, később sem. Mint említettem: a konyhán fegyőri közreműködéssel és részesedéssel hetek óta folyt a sikkasztás. Vizsgálat, majd eljárás indult ellenük, mindannyiukat megbüntették. Nálunk a 120 kilós főtörzs többet nem faggatózott.

Június első felének fénypontja a félévi csomag volt. Mindannyian nagyon vártuk már, hisz a börtönkoszt még megcsonkítatlanul sem volt kielégítő. A háromkilós súlyhatár túllépése felett a börtönhatóság többnyire hajlandó volt szemet hunyni, ha az nem volt kirívó, vagy ha nem tartalmazott tiltott küldeményt (ami szeszen és luxuscsemegéken kívül lehetett például valami tilalmas tárgy – fémfűrés, szűrő-vágó eszköz stb. – is). A megcsappant energia pótlásán túl főleg a megszeretett hazai ízekből nyertünk erőt. Ki-ki igyekezett tőle telhetően beosztani, amit hazulról kapott, ám természetes volt, hogy másokat is megkínáltunk belőle. Nicolae Țigău ekkor még nem tudott kapcsolatot teremteni cernavodai atyafiságával, nem volt hát kitől várnia csomagot, ezért mindnyájan adtunk neki a magunkéból egy keveset: ne érezze magát köztünk árva gyerekek. Még egy különlegességre is emlékszem: Mervó Zolinak amerikai segélyakcióból származó sajtot is raktak otthon a csomagjába, s néhányunkat megkínált belőle. A sajt narancssárga volt és édes. Nem ízlett.

Hamarosan híre futott, hogy egy kisebb rabszállítmány indul Debrecenből Állampusztára. A hír hallatán felélénkültünk: vajon kik lesznek azok, akiket kiszemelnek? Állampusztá a rabgazdaságok egyike volt – egyebek közt Nagyfán, Karcagpusztán s a dunántúli Baracskán működött akkoriban még ilyen intézmény –, s ha szabad így fogalmaznom: szerencseszámba ment a házból egy ilyen helyre kikerülni. A börtönbeli korlátokhoz képest szabadabb volt a mozgás, szabad levegőn lehetett dolgozni, a munka révén – ahogy a tapasztaltabbak hangoztatták – gyorsabban telt az idő, kielégítőbb volt a koszt („annyi szalonát adnak, hogy meg se bírod enni!”), ráadásul még pénzt is lehetett keresni a munkával.

Egyszóval: kész főnyeremény! Nem kevés izgalommal vártuk hát, vajon kinek jut hely azon a vonaton! Esélye egyébként csak az egy-két éves büntetésüket töltő elítélteknek volt, nagyidősök ilyen szabados helyre nem kerülhettek. (Vass Imre bácsit meg Dede Lacit a másodfokú ítélet után például még közölünk is elvitték; Laci a váci fegyházban ült egész a szabadulásáig.) Végre megtudtuk: kis társaságunkból hármunknak jutott ki a szerencse, kívülünk pedig még néhány köztörvényest jelöltek ki az útra. Orosz Miskát, Vass Lacit meg engem szólítottak június 28-án reggel: irány a raktár, ruhacsere! Leadtuk a csíkost, átöltöztünk, hónapok óta nem látott, s kissé naftalinszagú saját holmijainkba, s az ebédet már civilben fogyasztottuk el a zárkában maradékkal együtt. Vajon hogy s mint visznek bennünket? Korábban fűzőláncra kötötték a rabokat ilyenkor, de a szóbeszéd szerint – ami alighanem helytálló lehetett – egy alkalommal súlyos baleset történt: felszállás közben a figyelmetlenül indító mozdonyvezető hirtelen megrántotta a szerelvényt, s az épp kapaszkodni készülő utolsó ember a vonat alá esett, sőt még az előtte lévő kettőt is magával rántotta. Azóta a fűzőlánc használatát kiiktatták az utaztatások alkalmával. Késő délután sorakoztattak bennünket, majd kinyílt a börtön kapuja előttünk, s mi két fegyveres fegyőr kíséretében elindultunk a Nagyállomásra. A langyos nyáresti levegő, a fák étellel teli lombja s a közeli sínpáron elhúzó sárga villamos csilingelése szinte a szabadság illúzióját keltette bennünk. Ez a múlt és csalóka érzés már csak azért is elfogott bennünket, mert nemhogy fűzőlánc, de még bilincs sem volt rajtunk. Ez utóbbi a gumibottal együtt rá volt csatolva az örök derékszíjára, nekünk azonban eszünkbe sem jutott, hogy kiprovokáljuk a használatát: nem érte volna meg – kisidősökből bizvást nagyidősökké léptettek volna elő bennünket. Feszülten figyeltem jobbra-balra: nem pillantok-e meg ismerős arcot? Leginkább Mártára számítottam volna, de nem bukkant fel sem ő, sem más. (Utóbb elmondta: az ügyvéd tévesen tájékoztatta őt indulásunk időpontjáról.) Az utcán elég sok járókelő volt, legtöbbjük ráérősen ballagott valamerre, ügyet sem vetve a fegyőr kísérettel vonuló kis csapatunkra. Nem vettem túlságosan zokon az érdeklődés hiányát. Annál keservesebb volt látnom az összekarolva sétálgató párokat. Mikor jön el az az idő, amikor mi is?... De nem sok idő maradt ezen mészázni, a Petőfi téren végigyalogolva egykettőre ott is voltunk a Nagyállomáson. Jegyváltással nem kellett kísérőinknek bíbelődniük: előre el volt rendezve minden. Megkerestük hát a vonatunkat, s egy kijelölt kupé külön szakaszába egyenként felszálltunk: elől az egyik űr, a sor végén a másik. Személyvonat volt ez, s minden állomáson megállt, sőt itt-ott még nyílt pályán is vesztegelte egy sort, így öreg este lett, mire felértünk Pestre, már meg nem mondanám, melyik pályaudvarra. További hosszas vesztegelés meg tolatások után, átszállás nélkül folytattuk utunkat valamikor az éjszaka második felében. Az volt a benyomásunk, hogy utazásunk igen sokáig tart, mintha vége sem akarna szakadni. A gőzmozdony zakatolása, a kerekek lassú ütemű kattogása időnként álomba ringatott bennünket, a megállások, s egy helyütt egy újabb tolatás-csörömpölés ismételten meg-megszaggatta, majd végleg félrevonta az álom fekete függönyét, így az út végső szakaszát már a kábultságból kitisztuló fejjel, éber állapotban tettük meg. Világos reggel érkeztünk úti célunkhoz. Leszállás, sorakozó. Vezényszóra megindultunk a ránk váró, előttünk eddig ismeretlen intéz-

mény kapuja felé, a vonat pedig kurta füttyjelzés után zakatolva továbbhaladt a napsütötte nagy lapályon. Az *Allampuszta* feliratú kis néptelen vasúti megállótól az újabb kapuig pár száz méter lehetett a távolság. Míg végiglépdeltünk az oda-vezető úton, szinte lelkesen gondoltunk rá: mennyivel jobb lesz itt, mint a házban. Aztán hamarosan megtapasztalhattuk: mindennek, még a jónak is megvan a maga fonáka s hátulütője.

Túl azon a kapun egy másik tartomány területére jutottunk, s életünknek is egy sajátos szakasza kezdődött el. Börtön volt persze ez is a javából, de inkább emlékeztetett egy nagy uradalmi központra. Nem véletlenül: emlékezetem szerint 16 000 kataszteri holdat emlegettek, ekkora területen gazdálkodott a büntetés-végrehajtási intézet. Ősidők óta öntözte a Duna ezt a síkságot, talaja a legkiválóbbak közé sorolható. Az őrszolgálati feladatokon kívül szinte minden munkát rabok láttak el, alig akadt néhány polgári alkalmazott, egész ott eltöltött időm során ha kettőt-hármat láttam, sokat mondok; közülük is az egyikről kiderült utólag, hogy polgári ruhába öltözött fegyőrtiszt. Az elítéltek túlnyomó többsége itt is köztörvényes, igazi nagyidős azonban nemigen van köztünk: a nehézfiúkra szorosabb őrizet várt az itt megvalósíthatónál. Egyébként a *köztörvényes* megjelenés – akárcsak a *politikai* – fölöttébb változatos, sőt tarka összetételű elkövetői rétegre vonatkozott. (Amennyiben akár az egyik, akár a másik csoportba, illetve kategóriába tartozó elítélt *valóban elkövette* a terhére rótt cselekményt...) Vagyon elleni bűncselekmény – lopás, betörés, sikkasztás, hűtlen kezelés, csalás stb. – volt a legtöbbjük rovásán, de előfordultak garázdaságért, súlyos testi sértésért elmarasztaltak, jó néhányan pedig a közlekedési szabályok megszegése miatt kerültek rács mögé. (Az *óri kanász* – ő legeltette reggeltől estig az állampusztai fegyőrök magándisznait – például teherautó-sofórként figyelmenlenségből okozott súlyos közlekedési balesetet. Őt nem sorolták a *csövesek* közé, egész nap szabadon pásztorkodhatott a gazdaság területén, csak éjszakára kellett zárkába vonulnia a többiekkel együtt.) Ma már nem büntetendő cselekményekért, illetve mulasztásokért is kijárt akkoriban a börtön. Ha valaki pl. meghatározott időn – ha jól emlékszem, három hónapon – túl nem tudott (vagy nem akart) munkahe-lyet igazolni, úgy közveszélyes munkakerülés, vagyis KMK címén eljárás indult ellene, s akár el is ítéltették, főleg ha nem volt legális jövedelme. A közellátást veszélyeztető bűncselekmények közé sorolták pl. a II. világháború utáni évtizedben a terménybeadási kötelezettség elmulasztását, az árufelhalmozást és -rejtgetést, valamint a feketevágást; magyarán azt, ha valaki nem tudta megtermelni a terhére kirótt, beszolgáltatni való gabonát, krumplit, tojást, baromfit, húst, zsírt stb., ha családja s maga szükségletére tartalékolni merészelt néhány kiló lisztet, cukrot vagy egyéb élelmiszert (iparosember esetében a munkájához szükséges nyersanyagot, pl. bőrt), s végül ha arra vetemedett, hogy a saját pénzén vett vagy maga nevelte, saját kukoricáján s moslékján hizlalt disznóját engedély nélkül levágja. A közellátási bűncselekmény elkövetőit egyébiránt – az adott politikai helyzettől s a bűnüldöző, illetve ítélező hatóságok részéről történő, s többnyire *felülről* elvárt pillanatnyi megítéléstől függően – hol a köztörvényes, hol pedig a politikai kategóriába sorolták. Mindebből miféle következtetésre juthatunk? Egyebek közt arra, hogy idő teltével változhatnak vagy módosulhatnak a megíté-

lés szempontjai; türelem s jó szerencse kérdése, hogy ki tudjuk-e várni e változásokat. Aztán arra, hogy a besorolási határok még egy meghatározott pillanatban is elmosódhatnak, eltolódhatnak vagy áttűnhetnek egymásba. Végül pedig arra, hogy a büntetésből szabadságuktól megfosztottak egy része egyáltalán nem tekinthető bűnözőnek – mint ahogy a valódi bűnözők egy része sem kerül soha börtönbe –, hanem sokoldalú rátermettsége, gyümölcsöző kapcsolatai, s persze jószerencséje révén jólétben élvezheti esetleg élete végéig előrelátó, ügyes taktikával megszerzett gazdasági pozícióit és/vagy politikai hatalmát. No de a már-már társadalomfilozófiai eszmefuttatás után zökkenjünk vissza Állampuszta 1957. esztendei térmezejére.

Bevonulás, létszám- és adategyeztetés, valamint lajstromba vétel után egy épületek határolta belső udvarfélére irányítottak bennünket. Itt újból megváltunk saját ruháinktól, beöltöztünk a raktárból már odakészített kincstári szerelésbe – ez megegyezett a korábban már ismertetett nyári raböltözékkel –, s átvettük mindennapi életünk nélkülözhetetlen kellékeit: a csajkát, kanalat s poharat, valamint egy viseltes vászontarisznyát. (Nem is tudom, minek írtam le, hogy *viseltes*; hisz felszerelésünk minden egyes darabja az volt.) Miután túlestünk a február óta harmadszori átvedlésen, a központi telephely kerítésén kívül kellett gyülekeznünk egy keskeny vágányú kis vasút sín párja mentén. Ott már készenlétben állt a ló vontatta szerelvény, a *lóré* – ha jól emlékszem – két nyitott kocsija. Nemcsak Debrecenből, más megyei börtönökből is érkeztek elítéltek, így teli lett velünk mind a kettő. A beszállás mozzanatai közül egy az, ami máig megmaradt emlékezetemben: tolongani nem akarván ott téblábolok a két kocsi között, amikor lóháton odaléptet a kíséretünkkel megbízott fegyőr – bajszos, jóarcú, 25 éves forma fiatalember, a lova majdnem fekete, sötét pej – s csendes, barátságos hangon megszólal:

– Szálljon föl ide, öcsém – s a második kocsira mutat –, itt még akad üres hely.

Ez a hónapok óta nem hallott, nem tapasztalt emberi hang akkor annyira a szívembe hatolt, hogy nem tudtam, de nem is akartam elfelejteni azóta sem. Vajon mi lehet most Kasza felügyelővel? (Ez volt a neve annak a rendfokozat nélküli fiatal fegyőrnek.) Ha él, szívesen elmondanám neki azt a hajdani találkozást, amelyre ő már egész biztosan nem emlékszik.

Állampuszta akkor három egységből állott. Az azonos nevet viselő központban működtek az irodák, itt székelt az intézet parancsnoka, ez volt a szakirányítás, valamint a gazdasági és rabnyilvántartási adminisztráció helye, itt történt az újonnan jöttek befogadása s a szabadulók meg a máshová távozók elbocsátása, de természetesen voltak itt elítéltek elhelyezését szolgáló épületek is – ezekben töltötték éjszakáikat a házi, udvari és irodai munkára alkalmazott rabok meg a műhelyekben s a konyhán dagozók –, volt továbbá szigorított zárka, betegszoba, s itt jelölték ki az ún. szabadulózárkát is. A központtól nagyjából keleti irányban, jó három kilométernyire feküdt Korhány, további másfél kilométernyire pedig Mikla. Mindkét tábornak a gazdaságban dolgozó elítéltek s a rájuk ügyelő fegyőrök elhelyezése végett hozták létre. Bennünket, s velünk együtt a többi újonnan befogadottat Korhányba irányítottak. Állampuszta viszonylag friss telepítésére a nevéből is következtethetünk, Korhány és Mikla elnevezése azonban sokkalta

korábbi időkre utal. Mikla a Miklós személynév középkorban használatos rövidített, becéző változata; így nevezhették annak a pusztarésznek vagy a helyén feltételezhető hajdani településnek a birtokosát. A régiségben gyakorta keletkeztek helynevek így: minden toldalék nélküli, pusztaszemélynévből. Korhány neve a valamilyen térszinformáról – hegyről, dombról, halomról, völgyről, fokról stb. – való elnevezést példázza: ezzel a török eredetű – minden bizonnyal kun – névvel illeték helyenként az Alföld-szerte megtalálható őskori halmokat, többségükben halomsírokat. A szó eredeti alakja *kurgan*, *korgan*, s etimológiája – *qur-*, *qor-* „emelni”, „rakni” – a halom mesterséges voltát tükrözi.

Minderről azonban Korhányba érkeztemkor halvány fogalmam sem volt. Abban a szombat délutáni órában a tábor területén nem sokan tartózkodtak: az ügyeletes őrszolgálat vezetőjén – egy csontos arcú, szikár, szőke törzsőrmesteren – kívül mindössze egy-két (vagy csupán egy?) fegyőr, a konyhások, egy lézengő udvari munkás, no meg a *táboros*. Erre a kiváltságos tisztségre a köztörvényes elítéltek közül jelölt ki az őrszolgálat vezetője vagy a börtönparancsnokság egy arra alkalmasnak ítélt személyt. Az alkalmasság legfőbb követelményei: legyen megbízható, az elítéltek körében rendelkezék tekintéllyel, tudjon parancsolni és rendet, fegyelmet tartani. Lényegében ő volt az őrszemélyzet meghosszabbított karja, de – maga is rab révén – adott esetben bizonyos közvetítő szerepet is betöltött az örök és őrzöttek között. Mielőtt bárki is hamis párhuzamot vonna a táboros és a náci koncentrációs táborok kápoi között, le kell szögezmem: effélének én tanúja vagy elszenvedője nem voltam. (Sok minden egyébnak igen, de arról majd később.) A mi táborosunk, Gyula (milyen Gyula? már nem tudom) 28–30 éves forma, jól táplált, jól megtermett, erőteljes fiatalember volt, nagyhangú, időnként nagypofájú, aki a hozzá képest csöndes többséghez hasonlóan elsősorban a maga javát akarta (a másét csak akkor, amidőn még szabad emberként a vádiratában szereplő sikkasztást elkövette...), s nyilván jól érezte magát ebben a számos veszélyessel, viszont vajmi kevés testi munkával járó méltóságban, s bár lobbanékony természetű volt, haragot nem tartott, s belülről fakadó rosszindulatot, megátalkodott gonoszságot tőle nem tapasztaltam. Kikéfélt bakancsban, szinte újszerű, tiszta csikos nadrágban, makulátlan fehér rabingben fogadott bennünket, a házban megszokott, suttogóra halkított hang helyett harsányan közölte velünk kilétét, majd kijelölte szálláshelyünket, végül tudtunkra adta: kapunk majd enni is, de csak vacsorakor. „Addig remélem kibírjátok!” – fejezte be mondókáját, mintha egy egész zászlóaljhoz szólt volna. Visszafordulóban még odaszólt: „Ha elhelyezkedtetek, nyugodtan körülnézhetek.”

Táborhelyünk egy épületektől három és fél oldalról körülvevett udvarban volt, ennek déli, keskenyebb végén nyílt (és persze: zárult) a kapu, a kaputól balra állt egy őrbódé, jobbra pedig az örök pihenőszobáját s talán még egy irodahelyiséget – nem tudhatom pontosan: oda nem volt bejárásunk – magában foglaló ház. Benn az udvaron bal felől egy nagyméretű, emeletes ágyakkal berendezett zárka, annak folytatásában a szigorított zárkák, majd még egy nagy, de az elsőnél valamelyest kisebb zárka. Az udvar belső végében helyezkedett el a konyha, katlanszerű nagy tűzhelyekkel, hatalmas üstökkel. Haladván tovább, immár visszafelé a jobb oldalon ismét egy jókora zárka következett. Itt megszakadt az épületek

folyamatossága; a hézagot egy sor pottyantós árnyékszék foglalta el (amelynek környékén csendes nyári hétvégeken jókora patkányokat lehetett megfigyelni). Ismét egy hosszú zárka, végül a betegszoba zárta be a kört, pontosabban a téglalapot. Mit hagyhattam ki ebből a felsorolásból? Az ám: a zuhanyzót. Nyilván a konyhával lehetett egy fedél alatt, hisz a vizes helyiségeket ésszerű együvé elhelyezni. Volt még egy emeletes magtárépület is, ám az a kapun kívül lehetett már: odabenn bajosan fért volna el. Méretük szerint a zárkákat inkább a *terem* titulus illetné meg: akkorák voltak, hogy emeletes ágyakon akár 50–60 ember is elfért bennük. Falazatuk téгла, aljzatuk sima beton, tetejük szürke hullámpala volt. Padlásteret nem alakítottak ki egyikén sem, a szarufákat faltól falig nyúló tíz mm átmérőjű vasrúd fogta össze, a hullámpalát pedig a fallal együtt fehérre meszelt vékony szigetelőréteg tette belülről láthatatlanná. Ez a tető mind a hideg, mind a meleg iránt engedékeny volt – e tulajdonságát rögtön a legelső éjszakán megtapasztalhattuk –, a vasrudak viszont eredeti rendeltetésükön túl kiválóan alkalmasnak bizonyultak arra, hogy eső áztatta gúnyáinkat éjjelente kitereges-sük. Estig csak lézengtünk s várakoztunk: vajon kikkel kerültünk egyazon szállásra? Már jó ideje lement a nap, amikor végre megjelentek a mi lakótársaink. Megjelentek? Inkább bevánszorogtak, bevonzolódtak az ajtón. Külsejük eléggé riasztóan festett: napégette arcukon porból és verítékből képződött fekete réteg, ruhájuk elnyűtt, rongyos, tetőtől talpig mérhetetlenül piszkosak. És bűdösek. És fáradtak. Ott benn a házban minden új embert jóindulatú érdeklődéssel fogadtunk, arra számítottunk hát, hogy ezek is kérdeznek valamit tőlünk, vagy legalább vetnek egy-két szót. Kijelölt ágyunk mellett állva vártuk hát: mi lesz? Ők azonban csak vonultak egymás után, akár az alvajáró, s bennünket szinte félretolva, üres tekintettel tartottak fekvőhelyük felé. Legtöbbjük ott nyomban lerogyott vagy végigdőlt a pokrócon, s csak néhány percnyi szusszanás után vett magán erőt, hogy feltápáskodva elinduljon tisztálkodni. Már letettünk róla, hogy aznap este bárkivel is eszmét cserélhessünk vagy legalább szót válthassunk közülük, amikor egy keskeny arcú, sasorrú, vörhenyes harcsabajszerű ember lépett be az ajtón. Bennünket megpillantva azonnal felénk tartott. „Végre valaki szóba áll velünk!” – sóhajtottunk föl megkönnyebbülve. Nem is kellett benne csalódnunk. Égő tekintetét ránk függesztve közölte velünk: ő Patocskai János Bácsalmásról, majd valahonnét papírlapokat húzott elő, s a rajtuk lévő rajzokat kitergetve lelkesen elkezdte nekünk magyarázni az általa feltalált s megtervezett örökmozgó szerkezet működési elvét, műszaki paramétereit és gazdasági, valamint társadalmi hasznát. Bénultan hallgattunk rögtönzött előadása alatt, amelyhez szakmailag nemigen akadt hozzáfűznivalónk – hisz ő volt a műszerész, mi legfeljebb hitvány s félbemaradt bölcsészek –, s nem volt bátorságunk a szemébe mondani: *perpetuum mobile* eddig egyedül a Jóisten keze alól került ki. Nem tőle tartottunk – őt féltettük. A hosszúra nyúló esti ceremóniák – tisztálkodás, vacsora, zárás, tetézve órákig tartó sorakozóval – végeztével nem minden aggodalom nélkül hajtottuk álomra fejünket: mi vár itt még ránk? hová kerültünk?...

Kérdéseinkre s kételyeinkre csak részletekben, fokozatosan kaptunk választ.

Másnap vasárnapra virradtunk. Felső ágyat szemeltem ki magamnak előző nap, a tetőből sugárzó meleg épp telibe talált, s hiába túrtam le magamról a

takarót, csak órák múlva bírtam elaludni. Álmatlanságtól kótyagosan riadtam fel a hajnali csengőberregésre: ébresztő! Munkaszüneti nap lévén aznap nem kellett kivonulni – a későbbiek során előfordult, hogy sürgős dologidőben néha vasárnap sem pihenhetünk –, a kötelező napirend azonban ilyenkor is változatlanul működött: ébresztő, ágyazás, tisztálkodás, sorakozó nyitáshoz, nyitás, oszolja, sorakozó reggelihez, reggeli, sorbanállással egybekötött csajkamosás, szünet. Délben sorakozó ebédhez, ebéd, csajkamosás, szünet. Este sorakozó vacsorához, vacsora, csajkamosás, tisztálkodás, sorakozó záráshoz – ez volt a leghosszabb –, zárás, takaradó, lámpaoltás. (Ez utóbbi kívülről, központilag történt.)

A sorakozók tartottak legtovább, munkaidőn kívüli óráink tetemes része sorakozókból állott. Az új nap reggelén környezetünket is tüzetesebben szemügyre vehettük, így például a magas oszlopokon elhelyezett reflektorokat, az őrtornyot, ahonnan a tábor és egész környéke szemmel tartható volt, s a tábort bekeretező, szögesdróttal kiegészített kettős kerítést. Ennek kb. két méter széles köze gyomtalanítva volt, egy gereblyével fölszerelt házimunkás gondoskodott rendszeres karbantartásáról. Egyszóval: be voltunk kerítve, s nem látszott könnyűszerrel kivitelezhetőnek a szökés; aki mégis ilyesmire adta a fejét, az másutt próbálkozott. Új társainkkal is kezdtünk összeismerkedni. Elmondták: ne vegyük rossz néven a tegnapi esti hűvös fogadtatást, de hosszú volt a munkanap, s annyira elfáradtak bele, hogy semmi kedvük nem maradt beszélgetni.

– Mit dolgoztatok?

– Borsót nyűttünk.

– S az olyan nehéz munka?

– Holnap majd megtudjátok – felelték szűkszavúan.

Nem akartuk firtatni a borsónyűvés nehézségeit, így csak magunkban kételkedtünk a válasz hallatán: zsákolni, kubikolni, kemény hantot kapálni – az a nehéz! De borsót nyűni? Ugyan már.

Állampusztán eltöltött – pontosabban: letöltött – hónapjaim során összehasonlíthatatlanul több emberrel (köztük nem kevés köztörvényessel) hozott össze a sors, mint benn a házban. Nem tízes, de százas nagyságrenddel számlálható az az emberhalmaz, amelynek egyedeivel benn a táborban s kinn a földeken nap mint nap együtt voltunk. Időről időre változott a személyi összetétel, érkeztek is közénk, távoztak is közülünk. Talán épp a magasabb létszám meg az idő- és térbeli mozgalmasság az oka annak, hogy ebből az időszakból az egészhez arányítva jóval kevesebb ember alakja, arca, s főleg neve maradt meg emlékezetem feleleveníthető rétegeiben. Meg sem kíséreltem hát, hogy a börtönbelihez hasonló módon belekezdjek egykori állampusztai társaim teljességre törekvő felsorolásába: az óhatatlanul bekövetkező kudarc elszomorítana. Vass Lacival végig kitartottunk egymás mellett. Sorstársi együttlétünk szabadulásunk napjáig csak akkor szakadt meg néhány hétre, amikor betegszobára kerültem, illetve őt elvitték a pesti rabkórházba. Állampusztai országos börtön, az ideszállítottak jelentős része így különböző megyei börtönök lakója volt korábban. Miskolc, Debrecen, Békéscsaba, Szekszárd, Kaposvár s a budapesti Markó utca egyaránt küldött munkaerőt, de természetesen Bács-Kiskun megyeiek voltak talán a legtöbben: egyebek közt Gara, Hercegszántó, Baja, Dávod, Kecel, Bácsalmás, Kecskemét

képviseltette magát hol táguló, hol meg szűkülő körünkben. Egy kedvesen különleges emberrel már megérkezésünk másnapján, szinte első látásra összebarátkoztunk. Botos Gyulának hívták ezt a vékony csontú, rendkívül törekeny alkatú, 30 év körüli fiatalembert. Széles csontozatú, de sovány arca egyik (jobb?) oldalán egy kis forradás volt az álla mellett, visszafogott, finom intelligenciája s ideges, mozgékony, hosszú ujjai született művészre vallottak, kreolbarna bőrével s karcsúságával pedig feltűnés nélkül elvegyülhetett volna a benáereszi Gangeszparton fürdőzők tömegében, ha tágra nyitott, nagy kék szeme nem ütött volna el ettől a délszaki harmóniától. A Tisza Tokajjal szemközti partján, Rakamazon látta meg a napvilágot, de már évek óta Garán lakott családotul. Tiltott határátlépés elősegítéséért ítélték másfél évre. Cigány származását se nem tagadta, se nem kérkedett vele; egyébként ebből a nemből egyedüli volt köztünk, politikaiak közt. Idáig vezető útjának summázata pedig a következő: képzett, tehetséges zenészként tagja volt egy rendőrzenekearnak – fafúvósokon, főleg klarinéton játszott, de semmilyen hangszer, legyen az vonós vagy pengetős, nem esett ki a kezéből –, ám 56 végén, amikor tömegek vágtak neki a nyugatra s délre vezető határoknak, hirtelen szükség lett minden egyenruhásra, hogy elfogják s visszatartsák az útlevél nélkül utazókat. Mivel ő is rendőruniformist hordott – főleg a fellépéseken –, kivezényelték határőrizeti szolgálatra: tartóztassa fel – úgymond – és le a Jugoszláviába igyekvőket. Ki is ment ő a kijelölt határszakaszra parancs szerint, de át is engedett egy szálíg mindenkit a szíve szerint. Sokat szenvedett – főleg eleinte – szerettei hiányától, a kezeit igen megviselő durva munkától. (Utóbbi gyötrelmeire egy idő múlva váratlan enyhülés következett – de erről majd később.)

Falubelije, a zömök, bajszos, higgadt nyugalmú Makra Sanyi alig 27 esztendő s létére már meglelt családos ember volt: felesége és 9 vagy 10 éves kislánya várta odahaza. (Idejében házasodott.) Ugyanazon vétekben marasztalták el, mint Botos Gyuszit, de mivel ő nem zenész volt, hanem igazi rendőr, így hát többet kapott.

– Csak nézted ölbe tett kézzel a határsértőket? – érdeklődtünk a részletek felől.

– Nem.

– Hanem?

– Mutattam nekik, merre biztonságosabb az átkelés – válaszolta rezzenéstelen arccal.

– Te meg itthon maradtál?

– Mért kérditek? Nem látjátok?

Másnap, 1957. július elsején még korábban berregett fel a csengő: alig derengett a hajnali szürkület az ég északkeleti alján. „Hajnali kettőkor fújnak, / legyek akkor még nem zúgnak” – jutott eszembe egy régi Sinka-vers első két sora. *Setét hajnalban berregnek, bögölyök még nem repkednek* – variálta tovább a témát egy soha el nem készült versem hamvába holt kezdete. Ha bögölyök s egyéb szárnyas lények nem is, de röpködtek a táboros Gyula harsány kiáltásai:

– Ébresztő! Nyomás kifelé! Hasatokra süt a nap!

– A te jó anyádéra, aki Sanghajban kereste a nyugdíjra valót! – morgott valaki a sarokban a szemét dörzsölgetve.

– Gyerünk fiúk, igyekezzünk – ütötte meg a fülünket Makra Sanyi hangja is –, ne cseszegessen bennünket, mert még rászokik!

Kelés, öltözés, ágyazás, mennénk mosakodni, de még egy macskamosdásra sem marad idő:

– Sorakozó!

Ez az első: sorakozó nyitáshoz. Kétsoros vonalban felsorakozunk szálláshelyeink előtt, s várakozunk. Várakozunk. Minden zárkában van egy szobagazda, nálunk Makra Sanyi tölti be ezt a szerepet. Ott áll az első sor elején és várakozik ő is. Meg mi is. Negyedóra elteltével a kapu elé gördül egy könnyű kétlovas kocsi – alakja, rugózata alapján inkább hintó –, s leszáll róla az intézet parancsnoka. Bejön a kapun, a szolgálatvezető törzsőrmester feszesen tiszteleg neki, a parancsnok visszatiszteleg s megáll középütt. Gyula elbődül:

– Tábor, vigyázz! Sapkát le! Köszönés!

Vigyázzba rándulva lekapjuk a sapkát:

– Jó reggelt kívánunk! – hangzik fel vagy kétszáz torokból.

Zúg a füle mindenkinek, alig hallani, ahogy a parancsnok visszaköszön:

– Jó reggelt!

Most a jelentések következnek. Szobagazdák jelentenek sorban a táborosnak, táboros a törzsőrmesternek, törzsőrmester a parancsnoknak. A létszámadatokon túli lényeg: ennyi meg ennyi fő munkára készen áll. Nem állnak készen: a betegek meg a fenyítésüket töltők. Aztán ismét:

– Sorakozó reggelihez!

Felsorakozunk a konyhaépület elé kirakott kondérokhoz, de most csak a híg feketekávéét kortyoljuk ki a csajkából, a kenyeret meg a mellé kapott szalonnát tarisznyába rakjuk. Jó volna hozzá hagyma, paprika vagy ilyesmi, de nincsen. Azt itt nem adnak. Itt sem adnak. Mindegy: a kenyér meg a szalonna legalább rendes darab. De megint:

– Sorakozó!

Most már arccal a kijárat felé, s utána hamarosan:

– Indulj!

Olyasformán zajlik ez, mint a seregben. Még az egyenruha is megvan hozzá. Csakhogy mi nem katonák vagyunk, nem is foglyok. Hanem *rabok*: a legelső, a legalja réteg.

A kapu egyik sarkánál ott áll oldalt a főtörzs, s gondosan, figyelmesen megszámol bennünket menet közben. Négyes oszlopban vonulunk kifelé, a számlálás gyorsan megy, hiba nélkül. Nem úgy, mint a háború utóján az oroszoknál: ötször-hatszor is újra kellett számlálniuk a menetoszlopba rendezett foglyokat s egyéb elhurcoltakat, mert lépten-nyomon eltévesztették. A *mieink* mások: pásztor őseik akár egy pillantással fel tudták becsülni egy juhfalca létszámát, így ők egy áttekinthető sorokban vonuló csoport megszámlálásában miért is hibáznának? Számolnak hát gyorsan, gyakorlottan, mintha juhokat számlálnának.

A borsóföldekig vagy másfél-két kilométernyit kellett gyalogolnunk. Köztörvényesekkel együtt vonultunk ki, elég sokan voltunk. Három ór kísért bennünket: egy lóháton nyeregben, kettő gyalogosan. Az utóbbiak egyike szíjpórázon kutyát vezetett maga mellett, egy fekete hátú német juhászt szájkosár

nélkül. Ha egy elítélt véletlenül túl közel keveredett hozzá, a kutya hátán felborzolódtott a fekete szőr, s morgott, vicsorgott. Nem állhatta a rabok szagát, a szóbeszéd szerint erre volt betanítva. Ritkás fasor szegélyezte hatalmas borsótábla széliben állították meg a brigádokra osztott csapatot. Egy füves földsávra leraktuk holmijainkat, majd a borsótábla felfogható darabját képzeletbeli pásztákra osztva, egymástól jó ölnyi távolságban felsorakoztunk, s vezényszóra nekilátunk, hogy felgöngyölítsük az egészet. A nap ekkor bukkant elő vörös arccal a keleti láthatár mögül.

A feladat könnyűnek s egyszerűnek látszott: a csaknem száraz hüvelyekkel teli, fonnyadt borsóindák sűrű sorait szélén megkezdve fel kellett göngyölíteni, a göngyölítéssel keletkezett ölnyi csomókat pedig sorba rendezett kupacokba vagy inkább boglyákba rakni. Az élettelen indák amúgy sem mélyre hatoló gyökerei már nem kapaszkodtak erősen a földbe, így nem okozott gondot a felgöngyölítésük.

Makra Sanyi volt a brigádvezetőnk, ő osztotta be csapatunkat, s hangos biztató helyett inkább be-besegített a lemaradozóknak. A folytonos hajladozás meg a szokatlan mozgás a reggeli hús levegőn is egykettőre megizzasztott bennünket, de nem lazíthattunk, mert ha valamelyik smasszer rajtakapott egy kis ácsorgáson, azonnal ordítózni kezdett:

– Élénkebben ott hátul, hé! Szedje gyorsabban, mert úgy megzavaram, hogy elhagyja a tökeit!

S ez még a finomabbja volt. Így gyűrtük az ipart megállás nélkül hosszú időn keresztül. Szaporodtak a boglyák, s már a borsóföld túlsó széléből is feltűnedeztet valamennyi, bár még mindig igen távolinak tetszett. Fél kilenc-kilenc tájban Makra elkiáltotta magát:

– Reggeli!

Na, épp ideje. Kibandukoltunk a tábla szélébe, s a kifent kanálnyéllel szalonázni kezdtünk.

– Hagyjatok a kenyérből későbbre is – figyelmeztettek a tapasztaltabbak –, nem adnak többet.

Volt, aki megfogadta, volt, aki nem. Negyedóra múlva ismét vezényszó:

– Munkára!

A hőség egyre fokozódott. Felülről a mind feljebb kapaszkodó nap, alulról az átforrósodott föld ontotta ránk a meleget. A verejték átütött az ingünkön, homlokunkról a szemünkbe csurgott, csípte, marta, nem győztük törülgetni. Zörgősre száradt a borsóinda, a jó televény föld lisztpuhaságú, laza pora szürkén gomolygott előttünk, mögöttünk, körülöttünk, feketére válva megtapadt bőrünk szabad felületein, s ebbe a sötét alapba a lecsurgó verejték világos foltokat-vonalakat mosott, olyanok voltunk mindannyian, akár az ördögök.

– Gyerünk szaporábban! Ne pizsmogjanak!

Sehol egy árnyék a napverte mezőn, hacsak a magunkét nem számítjuk, ám az is egyre rövidült. „Mikor lesz már ebéd?” – zúgolódott az éhesebbje. „Ne sietesd!” – intette le egy másik. – „Minél hamarabb hozzák, annál később lesz este.” Bizony, már jó ideje elvitte a szél a hartai harangszó idáig hallatszó foszlányait,

amikor az ebédhordó kocsi feltűnt a fasoron túl. Amíg azonban meg nem állt mellettünk, nyűni kellett a borsót az utolsó pillanatig.

– Ebéd!

Fölegyenesedve kiballagtunk a tábla szélibe, s a korábban már odavontatott lajtos kocsi takarékosan csurgatott vizével kezett mostunk, majd felsorakoztunk csajkáinkkal a másik kocsinál. Az ebéd bőségebb és tartalmasabb volt, mint a börtönben: több krumplit meg tésztát főztek a levesbe, sőt még apróra vágott szalonnadarabkák is úszkáltak benne itt-ott, a másodikat sem sajnálták tőlünk, ha maradt a nagy fazékban, repetázni is lehetett. Józan paraszti meggondolás volt ez rabtartóink részéről: ha a fogatot megtetézed, rakj a jászolba is. Másképp kifejezve: a lovat nem ostorral – abrakkal biztatják. No, minket azért biztattak abrakkal is, ostorral is – ha mással nem, hát a goromba szidalmak csípős ostorával. Teli csajkájával ki-ki lekuporodott oda, ahol helyet talált. A közeli fasor árnyékába azonban senki nem mehetett: attól tartott az őrség, hogy a fák s a helyenként sűrűbb aljnövényzet között egy óvatlan pillanatban eltűnik s megszökik valaki. Bekanalaztuk hát hamar az ételt, s az ebédszünet még hátralévő rövid fél óráját kihasználva ledőlünk, s elnyúltunk a tűző napon. Akadt olyan, aki még aludni is tudott egy keveset.

– Munkára! Fel!

Ismét beálltunk a borsótáblába, s folytattuk ott, ahol abbahagytuk. Délután hamarosan kiértünk a tábla túlsó széléig, ám a smasszer csak annyi szünetet engedélyezett, amíg ismét elosztottuk egymás közt a következő forduló pázmáit, aztán gyerünk ismét, dőlj neki! Szakadt rólunk a víz, tapadt ránk a por, a Nap még ingen keresztül is égette a hátunkat. Az újonnan jöttek kiváltképp megszenvedték a szabad mozgás áldásait. Négy-öt hónap a zárt falak közt kiszívja az erőt az emberből, gyengék voltunk, mint az imént ellett borjú, azzal az el nem hanyagolható különbséggel, hogy az újszülött állat percről percre erőre kap, mi viszont óráról órára lankadtabbak lettünk. Gyötört a szomjúság is kegyetlenül, nyálunk besűrűsödött, garatunk kiszáradt, orrüregünk telirakódott a föld s a töredék indák porával, de jutott belőle bőven a szájunkba is, fekete sarat köpködtünk tőle. A lajtos kocsi lassacsckán fölmelegedő vize szomjat már nem oltott, csak a verítéket hajtotta belőlünk egyre jobban. Olyan rég volt az ebéd, mintha tegnap lett volna, az este azonban sehogy sem akart elkövetkezni. Nagyot haladtunk a visszafordulóban – talán azért, mert itt egy jó darabon ritkábban nőtt a borsó –, s ezen a mohó smaszerek vérszemet kaptak:

– Nyomás, emberek! Haladjon a munka! Addig nincs fájront, amíg ezzel a fordulóval nem végzünk!

A csapat többsége ádázul morgott magában, de sajnos, akadtak ketten-hárman a szívósabbak közül, akik jók akartak lenni, s alaposan belehúztak. Ennek persze az lett az eredménye, hogy a mezőny szétesett: a gyengébbek, ügyefogyottabak – főleg ha sűrűbb sor jutott ki nekik – 50–60 méterrel is lemaradtak az élen járók mögött. Ez dühbe hozta a smaszereket, ott jártak-lépkedtek folyton a nyomukban, ordítoztak velük, a kutyát ugattatták, így a növekvő fáradságot még a feszültség is tetézte. Végre kiért az eleje. Egyik-másikuk beállt a lemaradók sorába segíteni, s jó negyedóra múlva mindenki végzett a magáéval. Tekintetünket

a földről az égre emeltük: északnyugaton a nap most érte el a láthatár peremét. Magunkhoz vettük holmijainkat: a kiürült csajkát, poharat, a mindentudó kanalat s a tarisznyát, akinek kenyere maradt, azt is, aztán:

– Sorakozó!

Az örök megszámolták, majd elindítottak bennünket hazafelé – hazafelé?... Nem volt rövidebb a visszaút sem, mint az idevezető, beletelt jó fél óra, mire ott találtuk magunkat a korhányi tábor kapuja előtt. Ott ismét:

– Állj! Igazodj!

Kinyílt a kapu, s míg kiegyengetett menetoszlopunk bevonult rajta, egy fegyőr újfent végigszámlálta az állományt. Nem hiányzott közülünk senki. Beszállingózáván a barakkunkba, így utólag, már egy csöppet sem csodálkoztunk a tegnapi álmatag fogadtatáson. Amint sikerült erőt venni magunkon, siettünk a hideg zuhany alatt leveretni, lesikálni magunkról a nap folyamán vastagon ránk tapadt, ránk rakódott mocskot. Rétegekben gyűlt össze rajtunk a por s az izzadátság sara, visszatértünkig kemény, szürke kéreggé száradt vállunkon, nyakunkon, karjainkon, a nadrágszár meg a bakancs között, alig győztük lecsiszatolni. A friss víz mindenesetre jót tett mindannyiunkkal: felüdülve s némi derülátással sorakoztunk vacsorához. Különösebb panaszunk nem lehetett, adtak eleget, senki sem maradt éhen. Addigra azonban besötétedett, s csajkáinkat-kanalainkat már villanyfénynél vittük elmosogatni. Jobb helyeken ilyenkor szokás letelepedni egy kis csendes beszélgetésre, olvasgatni vagy kinyújtott tagokkal egyszerűen csak ellazulni s nem csinálni semmit. Itt azonban:

– Sorakozó záráshoz!

A szobagazda vezényletével mindegyik zárka lakói kétsoros vonalban felsorakoztak a maguk szálláshelye előtt, most azonban nem úsztuk meg negyedórával: fél óra, negyven perc, de akár egy teljes óra is eltelhetett, mire a parancsnoki hintó a kapu elé gördült. Nagy szerencse, hogy nem kellett végig vigyázzban állnunk. A szertartás mozzanatait nem ismétlem meg. Mire ágyba kerültünk, a legközelebbi toronyóra – Hartán? Patajon? Esetleg Solton? – bízvást elütötte a 11 órát. S az a csengő igen-igen korán fölberregett.

A vetőmagnak termelt borsó táblái hatalmas területet foglaltak el. Az általunk indástul felnyűtt s boglyákba rakott borsót később összegyűjtötték, elszállították, kicsépeltek, szárították, s magával a maggal aztán a tél folyamán találkoztunk ismét, de akkor tonnaszámra. Annak is eljön majd az ideje, most azonban még nyár van, s mi heteken át nyűjük a borsót hol egyik, hol másik faszor mögött.

S persze: nyűjük magunkat. Különben maga a szedés meg a göngyölítés egyáltalán nem tartozik az ínszakasztó tevékenységek közé. Régebben ott dolgozó társaink példája nyomán egy-egy elágazó ágdarabból mi is fabrikáltunk magunknak *gamót* – más szóval *kapircsot* –, s ez az egyszerű szerszám nemcsak megkönnyítette, de meg is gyorsította a munkát. Kipihenve, kialudva, s mondjuk 8–10 órán át végezve gyerekjáték lett volna az egész. Sétagalopp. Munkanapunk azonban pontosan napkeltétől napnyugtáig tartott. Ebbe természetesen a kivonulás meg a visszatérés ideje nem számított bele. Nyár derekán igen hosszú utat tesz meg a Nap az égen, szinte belefárad. Hát még mi! A reggelizésre s az ebédre szánt egy és negyedórát leszámítva is közel 16 órán keresztül húzkodtuk a borsóindát

– meg a beleinket a tűző Nap alatt. Igen: az állandó hőség is szívta az erőnket. Árnyékba ritkán engedtek bennünket: árnyék a fák között van, s ott bajos szemmel tartani a rabokat. Olykor az ég könyörült meg rajtunk a felhőivel (hogy aztán október-november tájékán ő is túlzásba vigye ezt a könyörületet). A minduntalan elrendelt sorakozók órákat vettek el pihenőidőnkől, 3–4 óra maradt az alvásra. Azaz maradt volna: a tetőzet tartalékolta hő éjszaka árasztott el bennünket, s a melegtől meg a kimerültségtől az is megesett, hogy nem bírtunk elaludni, a hajnali ébresztő még ébren, vagy inkább féléber állapotban berregett bele a fülünkbe. Meg az agyunkba. Rövidre fogva: napok leforgása alatt meglehetősen letarolt állapotba került a társaság, főként az újonnan érkezettek. Támolyogtunk a kialvatlanságtól, az állandó kimerültség elvette az étvágyunkat – gyümölcs, friss zöldség segített volna, de azt nem kaptunk soha –, ebédünk-vacsoránk csak feléből-harmadából fogyott el, a szalonnához hozzá sem fogtunk, mindez együtt pedig igen megapasztotta az erőnket, a saját súlyunkat alig bírtuk elhordozni (pedig akkoriban közülünk senki nem viselt fölösleges kilókat). A szétpattanó száraz hüvelyből kipergő borsószemek minduntalan belepotyogtak a bakancsunkba. Egy-két szemre rá sem hederítettünk, de nyolc-tíz már igen cudarul bánt a lábunkkal. Ilyenkor lerántottuk a bakancsot a lábunkról, kiráztuk, aztán vissza, és gyerünk tovább. Hát velem egy alkalommal megesett, hogy miután e művelet végrehajtása céljából leguggoltam, nem bírtam a magam erejéből feltápáskodni: ha egyik társam nem nyújtja oda a kezét, tán még most is ott kucorgok.

Megtapasztaltuk hamar az egészséges, szabad levegőn végzett munka hátulütőit. Ha azonban valaki azt mondta volna ekkor: na jól van, ha nem tetszik, eredjete vissza a házba! – bizony kézzel-lábbal tiltakoztunk volna mégis. És nem csak a bőségesebb ételmezés miatt. Bilincshez képest a lánc is laza: az, hogy nap mint nap kimozdulhattunk a szögesdrót kerítések közül, hogy a táboron belül szinte szabadon mozoghattunk, hogy a ceruzámat itt nem kellett rejtegetnem, titkolózás nélkül rajzolgathattam (verseimet azért nem raktam ki mindenki szeme elé...), sőt egy nem is tudom honnét szerzett zsillettpege kettétört darabkájával még farigcsálhattam is, mindenképp erre az oldalra billentette a mérleg serpenyőjét. Voltak persze nehéz hetek, keserves időszakok – ezekről sem fogok hallgatni: nehogy a rabélet apológiáját olvassa ki e sorokból valaki –, de húszévesen sok minden kibírható, átvészeltető, túlélhető. Rám bízott család gondja akkor még nem nyomasztott; a szüleimet szerettem volna persze gyakrabban látni, s aki még beszélőre sem jöhetett el hozzám: a kedvesem után sóvárogtam.

A hónap közepe táján kijött a központból egy szőke, nyúlánk főhadnagy: a nevelőtiszt. Külön fogott néhányunkat – Vass Lacit, még egy egyetemista fiút, akinek a neve sehogy nem jut az eszembe, no meg engem. Bevonultunk egy üres zárkába, ott leültetett bennünket, s előadta: közeledik Petőfi Sándor halálának évfordulója, illő volna egy szép műsorral felkészülni erre az alkalomra. Irodalmi műsorra gondol, versekkel, énekszámokkal, esetleg zenével. Tudunk-e neki segíteni ebben? Tetszett az ötlet mind a hármunknak, örömmel mondtuk: igen. Van-e esetleg valamilyen elképzelésünk? Már hogyne volna: versmondásra akár több ajánlatunk is van, Laci majd énekel – hátha csatlakozik még hozzá valaki –, s még egy zenészünk is van. Botos? Ó hát. Néhány napja az egyik őr behozott neki egy

hegedűt, igen megörült neki, ki is próbálta, ám a napi 16 órás munkában elmevedett ujjai nem akartak a vonóhoz-húrhoz igazodni, s Gyuszi nagy szeméből eleredt a könny. Szóval Botos. Az jó, bólított élenken a nevelőtiszt, neki már van is hegedűje. Van, mondom, és játszik is rajta szépen, nemcsak nótákat, népdalokat, hanem Brahms Magyar táncait meg Liszt rapszódákat is. Azt bölcsen elhallgattam persze, hogy a mi tehetséges barátunk a pártszerűség jegyében fogant mozgalmi dalok zenei paródiáit is remekül elő tudta adni. Nocsak, pillantott rám élenken a nevelőtiszt. Az a bökkenő csupán, hogy Gyulának több idő kellene a felkészülésre, mondom. Hogyhogy több? Van még odáig majdnem két hét. Nem úgy értettem, folytatom, hanem úgy, hogy napközben is gyakorolnia kellene, hogy a keze visszaszokjon a hangszerhez. Hogyan gondolja? Fel kéne menteni egy időre a kijárási alól, amúgy is olyan sovány, gyengélkedős. Hogy ne járjon ki? Szó nélkül bólingatunk. Hát jó, megpróbálom elintézni. Remélem, sikerül. Mire van még szükségük? Egy Petőfi Összesre. Előhúzta aktatáskájából a kötetet: azt elhozta, azt mondja, most akár ki is jelölhetnénk a verseket. Felüti, lapozgat. Mit szól ehhez? – s idemutatja. Olvasom a vers címét: *A nemzethez*. Elvállalom, nézek a szemébe. Világoskék tekintete engem fürkészt, nem olvasni ki belőle semmit. Aztán sorra kiszemelgetjük a többi verset is. Az énekszámokat meg a zenét magukra bízom, mondja, s feláll. Mi is felállunk. Viszontlátásra, készüljenek föl szépen. Viszontlátásra. A kötetet nálunk hagyja.

Attól a naptól fogva elő-elővesszük a verseket. Sok tanulnivaló nincs rajtuk, ismerjük mindet, csak csiszolgatni kell. Botos Gyuszinak egyelőre nem kell kijárnia velünk, órákig elhegedülgethet. Olykor a kezébe nyomnak egy seprűt, nehogy túlságosan elbízta magát. Nem veszi a szívére, amikor a smasszer elfordulva odébb lép, némán, nagy átéléssel nagybőgőzik rajta. Forgatom magamban én is a verset, esténként a többieknek mondogatom, napközben míg kinn dolgozom a csapattal, magamnak, magamban. „*Konduljanak meg a vészharangok, / Nekem is egy kötelet kezembe!*” Egyre jobban belém költözik a vers. Egyre jobban beleköltözöm a versbe. Belém valami egyéb is költözik: egy horzsolás a karomon gennyesedni kezd, hiába mosom meg, nem gyógyul. Mutatom a felcsere ősmessternek a betegszobán. Körüljódossa, Mikulitz-kenőcsöt ken rá, bekötözi. Anyám paradicsomot, hagymás kovászt szokott rátenni, mindig használt a keléseimnek az ilyesmi gyerekkoromban. Ebcsont beforr – ez volt a jelszó. Vagy a varázsigé.

Közben végire jutunk a borsónyűvésnek. Megkönnyebbülünk egy kicsit, épp ideje. Néhány napig kapálni hordanak bennünket – igen: hordanak, túl messzi van a tengeriföld (bocsánat: itt a tengerit nem ismerik, csak a kukoricát), egy traktor pótkocsija dülöngél velünk odáig –, ez a kukoricás talán még egyszer sem látott kapát, amióta megvan: a disznóparéj (minálunk: veresparé) megfásodott, kemény szára akár a daruláb, nem fogja el a kapa, úgy kell két kézzel kiráncigálni, a sorok közt megszorul a meleg, mindenféle pöszmet meg virágpor nyakunkba hull, izzadunk, viszketünk, káromkodunk, tán még rútabbul, mint a smaszerek (akik folyton ott lihegnek a nyomunkban: meg ne pihenjünk, s főként meg ne szökjünk) – rohadt egy munka ez is, még jó, hogy három-négy napnál nem tart tovább.

Aztán elkövetkezik az előadás napja. Július utolsó vasárnapjának délutánjára volt kitzúve a emlékműsor. Ebéd után rendbeszedtük magunkat – a résztvevők mindannyian tiszta nadrágot s tiszta fehér (rab)inget kaptak erre az alkalomra –, majd még egyszer végigpróbáltuk: ki mikor következik. Padokat hordtak ki az udvarra a vendégek, vagyis a szabadnapos fegyőrök számára, akik a központból s a szomszédos Mikláról eljöttek, hogy meghallgassanak minket. Hogy meghallgassák Petőfit. Az első sorban ott ül néhány magasabb rendfokozatú fegyőrtiszt társaságában a nevelőtiszt is. A mi nevelőtisztünk. Várakozásteljesen figyel. Lelkes feszültség vibrál a levegőben, kicsit izgulunk, de Petőfi velünk van. Elkezdjük. Vass Laci mond rövid bevezetőt, s aztán jönnek a versek, váltakozva zenével, énekkel. *Falu végén kurta kocsmá, szavalja egy csongrádi tanító (ő köztörvényes, ha jól emlékszem hűtlen kezelésért ül), igen jól adja elő. A miskolci fiú – akinek a neve még mindig nem jött elő – szép, teli basszushangon énekl: Ereszkedik le a felhő. Matyi (de milyen Matyi? – Baján lakik, anyja neve Kabdebó Mária) is elmond egy verset. Laci énekl, akár egy igazi színész: Fa leszek, ha fának vagy virága. Nekem jutott a *Csatadal* is, elmondom hát bemelegítésül. Közben Botos Gyuszi, aki eddig az énekszámokat kísérte, játszik egy kis Brahmsot, bárhol felléphetne vele. (Persze: most sincs akárhol...) Végre én következem ismét. Az örök figyelnek. A rabok várakoznak. Rezeg a levegő. Visszafojtott hangon kezdem el, de a vers – és a magam – indulatai a negyedik strófától már magasba csapnak, s mire eljutok az utolsó versszakig: „Könnyű bánni külső elleninkkel, / Ha kivesznek e belső bitangok. / Félre most, lant! Futok a toronyba, / S megkondítom azt a vészharangot!” – nincs az a tűzoltólétra, ami elérné. Nagy a siker. Tapsolnak mindannyian a fegyőrök is, a rabnép szinte tombol. Botos Gyuszi záradéku még eljátssza Berlioz *Rákóczi indulóját*, aztán a nép lassan lecsendesedik, a vendégek elvonulnak, s Petőfi visszafekszik ismeretlen sírjába.*

(Egy későbbi közjáték: hamarosan lehetőség nyílik rá, hogy kérelmezzem büntetésem negyedének feltételes elengedését. Bizakodom: miért is ne sikerülne? Akkor már a karácsonyt odahaza tölthetném. Harminc napon belül megkapom az elutasító választ. Indoklás: fegyelmezetlen magatartása miatt. Talán jobb lett volna elmondanom *A hold elégiáját*?...)

Újabb munka: dughagymaszedés. Ide ismét gyalog járunk. A múltkor egy köztörvényes roma sorstársunk megszökött. Az akció ügyesen elő lett készítve: verekedést színleltek, mire a leghangosabbikat a lovas őr futvást bekergette maga előtt a táborba. Alig távoztak, a társaság megint összekapott. Ezúttal is kiemelték a főkolompost, őt kutyás kísérte be. Az egyszál őrt már könnyű volt kijátszania a fickónak. Csak a kapuban, bevonuláskor derült ki a hiány. Azóta a lovas meg gyalogos örön kívül még két kutyás kísérget bennünket. De nem ezt fájlalom, hanem azt, hogy a keléseim szaporodnak. A karomról elmúlt nagy nehezen az az egy, de megjelent kettő is helyette, mégpedig igen rossz helyen (ha az ilyesminek lehet egyáltalán jó helye): egyik lábam nagyujján, a másiknak meg a sarkán. A bakancs nem jön fel a lábamra, bizarr tánclépésekkel, mezítláb sántikálok hajnalban ki a hagymaföldre, este meg hazafelé. A hagyma közt sok a méreten felüli, esszük vigan mindenhez, még a fővetlen csomókkal teli vízbegrízhez is. Vass Laci is megbetegszik: egy tenyerén felszakadt hólyag elfertőződik, tályog

lesz belőle, a kezére nem lehet ráismerni. Belázasodik, félrebeszél. Pestre viszik, a rabkórházba. Szorgosan lopjuk a méreten felüli hagymát, esszük, tartalékoljuk: jó lesz a szűkös napokra, egyéb vitaminforráshoz úgysem jutunk hozzá. Vitamin ide vagy oda: gennyes keléseim szaporodnak. Ismét előjön a két alsókaromon is, meg a jobb térdem alatt. A nadrág kellemetlenül dörzsöli minden lépésnél, feltűrt nadrágszárral közlekedem: ez illik a tánchoz. A hátam közepén is megjelenik egy piros duzzanat (a színét nem én látom: mások mondják), aztán hamarosan a két hónom alatt egyszerre, hogy szimmetrikus legyen. Megyek, mutatom a felcsőrmesternek. Aggódva, rosszállóan csóválja a fejét: ez már furunkulózis, mondja. Azért csak kijárok dolgozni a többiekkel, térdemből ki-kifakad a genny, hajtom a legyeket róla. Kissé nehezemre esik a hagymaszedés, a térdelőhelyzet félig-meddig megvalósíthatatlannak látszik, a hónom alja is fáj s dagad. Hétfévi műsorként a smasszerek nagy hipist rendeznek: mázsányi hagyma gyűlik össze a szalmazsákok mélyéről, jó ideig intő példaként ott díszleg az udvar közepén. Aztán összeszedetik s elviszik. (Vajon hová?) Most már nemcsak a hónom alja, de a két karom is duzzad. Ám érdekes: nem fáj. Viszont ha erősebben megtapintom, ujjam nyomán a homorulat ott marad benne egy darabig. Aztán lassan kisimul. Na: ilyenem eddig még nem volt. S hogy ne csupán mások láthassák a pírt, hanem én is, a hátamon lévő duzzanat ellenlábasként a túldoldalon: szegycsontom közepén is előpírkad egy szép példány. Kezd gondot okozni, melyik oldalamon fekdjek. Izmosodik szépen a két karom is, már a lábikrámmal, sőt a combommal vetekszik, ám a szentek sorából lassan kiiktatódom: a kezem nem hajlik magam felé, kanállal kitoldva sem ér el a számig, mások etetnek. Dolgozni azért kijárok: első a munka. Az őrmester ambulánsként kezel naponta. Egy este segítséggel sem bírok már felkecmeregni a felső ágyra. Maradok alul: a szó szoros és átvitt értelmében alulmaradok. Alvás nincs: a fekvés, forgolódás felér egy kínvallatással. Felülök hát végül, s virrasztva-bóbiskolva várom ki a reggelt. Hogy el ne dőljek, az ágy vasába kapaszkodom. Lázam is felszökik, így másnap már nem kell kivonulnom a többiekkel, mehetek a betegszobába.

A betegszoba a lakóival együtt egy erőteljes alkatú, 40 év körüli egészségügyi őrmester gondjaira van bízva. Kissé érdes modorú – ugyan, milyen lenne? –, de lelkiismeretes, jó szándékú ember, tőle s a körülményektől telhetően igyekszik ellátni feladatát, azaz: ismét munkaképes állapotba hozni pácienseit. Ha valamilyen eset végképp meghaladja kompetenciáját vagy az adott helyi lehetőségeket, szolgálati úton kijár az illetőnek egy beutalót Pestre, a rabkórházba. A gyógyszerkészlet: láz- és fájdalomcsillapító (vagyis aszpirin), jódtinktúra, sebhintőpor, sebkenőcs (meg persze kötözőanyag), hashajtó, széntabletta. Emlegették a C-vitamint is, de azzal nem akadt dolgom. A műszerkészlet: lázmérő, kifőzhető injekcióstű, szike, csipesz, foghúzó fogók, torokvizsgáló spatulák, s ha jól emlékszem, még egy fonendoszkóp is volt a gyógyszeres szekrényben. Orvos nemigen járt Korhányban az idő tájt, egyetlenegyszer sikerül megpillantanom, akkor is csak futólag, így hát a derék felcserre olykor elég nagy teher és felelősség hárult. Az asszisztensi teendőket Hamvas Laci látta el mellette, egy harmincas, szelíd természetű férfi, aki emlékezetem szerint civilben könyvelő volt Kalocsán, de szépen beletanult ebbe a mesterségbe is, mialatt valamilyen anyagi természetű ügy

miatt kiszabott büntetését töltötte városától nem oly messze. Bevonulásom után nyomban nekiláttak közös erővel, hogy végigkezeljék csúfságaimat, amelyek arcom, fejem és altestem kivételével szinte mindenütt előfordultak rajtam: valami 18 db különféle méretű és fejlettségi állapotú kelevény vagy tályog. Legelőször is a megtámadott kisebb-nagyobb bőrfelületeket bekenték ún. Mikulitz-kenőccsel, majd páraötétet raktak rá. E számomra ismeretlen összetételű, barnás-fekete kenőcs édeskés illata az olajfűz – más néven tüskés ezüstfa (*Elaeagnus Angustifolia*) – virágának illatára emlékeztetett, ezért azonnal megnyerte bizalmamat, lelkileg pedig mindenképp jótékonyabb hatással volt rám, mint a klór-, jód- vagy karbontartalmú egyéb fertőtlenítőszernek a kórház riasztó képzetét keltő, átható szaga. A kenőcs hatása abban állhatott, hogy csökkentette a gyulladást, felpuhította a bőrszövetet, és elősegítette a furunkulus érlelődését. Talán még fertőtlenített is. Ha a duzzanat teteje középütt sárgulni kezdett, hozzá lehetett látni a manuális kezeléshez. Ilyenkor az őrmester kezét mosott, majd egy előzőleg fertőtlenített pengéjű szikével felnyitotta a kelést, végül gumikesztyű helyett gézdarabot tekert az ujjaira, s az összegyűlt gennyet-vért a szike vágta nyíláson át alaposan kinyomkodta. Nem mondhatni, hogy e fájdalommentesnek aligha nevezhető művelet a testi gyönyör csúcsaira hajszolt volna. A gondviselés, valamint a büntetés-végrehajtás jóvoltából kirendelt jótévőm ezért felebaráti együttérzéstől vezéreltetve napjában legfeljebb kétszer vetett alá ennek a tortúrának, illetve férfias próbatételnek. Utána mindannyiszor megkönnyebbülést éreztem: egyfelől azért, mert abbahagyta, másfelől pedig azért, mert a gennyes, gyulladt duzzanat apadása folytán csökkent a feszültség s a fájdalomérző idegeket ingerlő belső nyomás. Leginkább a sarkamon s a lábujjamon végrehajtott operáció viselt meg bennünket: a mezítláb járás következtében alaposan megvas-tagodott kérges felhámréteg átmetszése komoly próbára tette a szikét, ám annak kezelőjét s engem is: mindketten alaposan beleizzadtunk a munkába.

Sanyarú állapotom hosszan tartó ápolást igényelt, ezért több héten át a betegszoba volt a szállásom. Ez idő alatt összebarátkoztam annak állandó lakójával, egy 30 év körüli emberrel. Ő már hónapok óta ott töltötte legutóbb megítélt büntető-idejének nappalait és éjszakaijait. Valamilyen emésztőszervi nyavalyával küszködött: szervezete nem termelt elég emésztőnedvet, amiatt krónikus étvágytalanság gyötörte. Táplálékot alig-alig vett magához, még a zsírtalan, híg csontlevesből is csak úgy bírt néhány kanálnyiit leerőltetni, ha előbb jól megecetezte. A koplalás miatt szinte valószínűtlen mértékig lesóványodott, kiálló csontjait csak a sápadt, fakó bőr tartotta össze, háta összegörnyedt, tartása megereszkedett, járása a hullámzó lebegés meg a bizonytalan botorkálás határmezsgyéjén ingadozott. Két tanult szakmával is rendelkezett, bár ezek nem voltak közeli rokonságban egymással: cukrász és lakatos. Az utóbbinak választott hivatása szenvedélyes gyakorlása során vette kiváló hasznát: semmilyen zár vagy lakat felnyitása nem jelentett számára megoldhatatlan feladatot. Feszítővasat, fémfűrész s egyéb erőszakos eszközöket soha nem alkalmazott; törekeny, gyenge fizikumja miatt is idegenkedett az ilyesmitől. Az ajtók, kapuk, ablakok különféle zárszerkezeit maga gyártotta egyszerű eszközökkel, olykor egy szál vékony acéldróttal bírta rá a feltárulkozásra. A feladat megoldására irányuló szenvedélye már-már öncélú vállalkozásokra

sarkallta, s az előtte álló rejtély megfejtése olykor jobban izgatta fantáziáját, mint a remélt zsákmányból várható haszon. Sokadszorra ítélték már el betörés miatt (betörés: micsoda illetlenül brutális kifejezés az ő esetében!), az okozott kár csekély volta miatt visszaeső létére is mindannyiszor kis időre. Sajátos életmódja igazolására azt hozta fel, hogy ez a társadalom két jó szakma birtokában sem biztosítja számára az igényei szerinti tisztos megélhetést. Ad még egy esélyt magának: szabadulása után megpróbál Nyugatra szökni abban a reményben, hogy ott hátra sikerül majd beilleszkednie a polgári lét keretei közé. Ha akár a szökéssel, akár a beilleszkedéssel kudarcot vall, úgy azt fogja folytatni, amiben idehaza már jelentős gyakorlatra tett szert. „Túl sokáig úgysem kell a törvénnyel szembesze-gülnöm – tette hozzá kesernyés realizmussal –, nemigen fogok száz évig élni. Sokat mondok, ha tíz évem van még hátra.” Szánalommal és csodálattal vegyes rokonszenv ébredt bennem e beteg ember iránt megismerkedésünk első napjától fogva. Csodálatom azonban nem annyira zárnyitó tudományát, hanem egy egészen más irányú képességét illette: nagy tehetséggel, kiváló megfigyelő ösztönnel és formaérzékkel, nem utolsósorban pedig elképesztő türelemmel tudott kenyérbélből különféle kisebb-nagyobb dísz tárgyakat, gépmodelleket, ember- és állatfigurákat alkotni. Amióta csak rabok rabkenyéren éltek, ez a fajta művészet jelen volt a börtönök világában. Szerencsésnek tartom magam, hogy egyik jeles, bár névtelen (olyannyira névtelen, hogy magam sem emlékszem a nevére) képviselőjét hosszabb időn át közelről megfigyelhettem munka közben. Első volt az alapanyag előkészítése. Ehhez a kenyérbelet össze kellett rágni, majd alaposan átgyúrni, hogy képlékennyé és tökéletesen egyneművé váljék. (Hasonlóképp veszik munkába az agyagot a fazekasok, csakhogy ők rágás helyett taposnak.) Barátunk adalékanyagként porrá tört széntablettát alkalmazott, azt gyúrta össze egyenletesen a masszával. Ez – a színezésen túl – azt a célt szolgálta, hogy a kész munka száradás után ne veszítsen sokat a térfogatából, azaz ne zsugorodjék. Az előkészítés elég sok időt vett igénybe, de megspórolni nem volt érdemes: annak a minőség látta volna kárát. Hogy egy másik rabtársam megjegyzését idézzem a hányaveti kontármunkára: finggal nem lehet tojást fősteni. Amikor a kenyérgyurma elérte a tökély állapotát, kisebb darabkákat csípett le belőle, s azokból félkész árut gyártott: lapkákat, gömböcskéket, hajlékony pálcikákat, rudakat és így tovább – az előre elgondolt, fejben megtervezett majdani tárgy vagy figura szükségleteinek megfelelően. Mindig a vaskosabb darabokkal kezdte, az aprócska, szemmel alig látható műtyűröket hagyta utoljára. Nem ok nélkül: ez utóbbiak gyorsabban száradtak. Hogy mi mindent csinált? Például miniatűr Csepel motor-kerékpárt. Az egész hossza nem volt több 10–12 cm-nél, de azon megvolt minden, ami kell: motorváz, tank a kupakkal, motor a hűtővel, kormány, fék, nyereg, pótülés, lábtámasz, berúgópedál, sárvédő lemez elől-hátul, minden az égardta világon, egészen a gumiabroncs radiálrecézetéig. S ha már a motor kész, legyen, aki használja: gyúrt rá egy motorost is, csizmában, derékban csatos szíjjal összefogott overallban, nyakig érő bőrsapkában, motoros kesztyűben, védőszemüveggel az orrán. Reggeltől estig elkészült egy ilyen darabbal. Hamarabb is elkészült volna, de közben várni kellett, hogy az összeillesztett alkatrészek jól egybekössenek. A kétlovas szekér már több napig tartó munkát igényelt, de annak is meg volt

mindene hiány nélkül: lócs, kerék, hágóvas, lovakon a lószerszám, a bakon ülő kocsis fején kalap, bal kezében gyepplő, jobb kezében ostor, no meg a szekér rakománya: bekötött szájú, telitömött zsákok, leghátul pedig a leeresztett saroglyán ott lógatta meztelen lábát a gazda suhanc fia. Ámulattal néztem órákon át, ahogy ez a csenevész, beteg ember sorvatag testéhez képest valószínűtlenül nagy kezeivel mint gyúrja, alakítja, illesztgeti, igazgatja a figurák aprócska alkotóelemeit, s az az érzésem támadt, hogy őt már csak ezek az eleven, mozgékony mesteremberkezek tartóztatják vissza ideig-óráig a legvégső stáció felé vezető úton.

(folytatjuk)